

Construccions rurals relacionades amb el conreu de la vinya (l'exemple de la Conca de Barberà)

RESUM

El paisatge de la Conca de Barberà va ser modelat per la proliferació del conreu de la vinya. Va passar a ser un paisatge de vinya relacionat a un bon nombre de construccions rurals lligades a aquest conreu. Amb la fil·loxera bona part de les terres plantades de ceps s'abandonaren. D'aquesta manera el paisatge es tornà a transformar. Va quedar però un ric llegat arquitectònic amb una gran vàlu històrica i cultural.

RESUMEN

El paisaje de la Conca de Barberà fue modelado por la proliferación del cultivo de la viña. Pasó a ser un paisaje de viña relacionado a un buen número de construcciones rurales asociadas a este cultivo. Con la plaga filoxera buena parte de las tierras plantadas de cepas se abandonaron. De esta manera el paisaje volvió a transformarse quedando un rico legado arquitectónico con un gran valor histórico y cultural.

ABSTRACT

The landscape of the Conca de Barbera was modeled by the proliferation of vineyards. He became a landscape of vineyards linked to a number of rural buildings linked to this crop. With the phylloxera much land planted with vines discontinued. This will transform the landscape again. It was but a rich architectural heritage with great historical and cultural value.

Manel Martínez García (Vimbodí, 1962). Naturalista i activista medi ambiental de la Conca de Barberà, del seu entorn, paisatge i patrimoni rural.

Resideix a Montblanc, on ha estat vinculat a associacions ecologistes i culturals. Ha publicat diferents articles, llibres i treballs relacionats amb el bosc de Poblet i les construccions rurals de la Comarca.

Construccions rurals relacionades amb el conreu de la vinya (l'exemple de la Conca de Barberà)

Manel Martínez i Garcia.

*manelmar@tinet.cat

Paraules clau: paisatge, arquitectura, rural, vinya.

La vinya a la comarca

La Conca de Barberà ha estat al llarg de la història una comarca agrícola de secà, on l'anomenada trilogia de conreus mediterranis: cereals, vinya i oliveres, són presents constantment. El conreu de la vinya fou afavorit per l'aportació de noves pràctiques a partir del segle XII quan es fundà el Monestir de Poblet i els monjos cistercencs iniciaren la plantació de vinya a bona part de les seves terres. Els cereals, però, continuaren sent durant molts segles el conreu majoritari a la comarca fins a mitjans del segle XVIII, quan les plantacions de vinya començaren a proliferar gràcies als bons preus del vi i l'aiguardent.

Per regla general, els pagesos de la comarca del segle XVIII, no canviaven el conreu del cereal a la vinya sinó que els camps de cereals i les oliveres s'anaven mantenint i les noves plantacions de vinya es realitzaven artificant noves terres improductives especialment bosc, així doncs, la proliferació del cultiu de la vinya comportà la roturació de zones boscoses i de terres allunyades dels nuclis urbans que es començaren a posar en producció.

L'augment de superfície de terres plantades amb vinya anà pujant paulatinament durant el segle XIX així com també el nombre de població. A partir de mitjan del segle XIX, els estralls de la fil·loxera a França feien que el vi tingués molt bon preu i bona sortida. Resultava força rentable plantar vinya. Fou aleshores quan les noves plantacions de vinya foren més intensives i s'estengueren més ràpidament.

Al segle XIX també entren en producció les terres procedents de la desamortització de Madoz de 1856, que van a parar als pagesos benestants i burgesos i se sumen a les terres desamortitzades el 1835 que foren adquirides pels grans hisendats i inversors.

Les terres comunals dels ajuntaments, davant la demanda de terra per part de la població, també són considerades més rendibles si són subhastades i no seguint-les dedicant a usos comunals. Així, d'una banda, es dona opció d'accés a la terra a petits propietaris residents al municipi i en última opció als forasters, i de l'altra, produeixen beneficis a l'erari públic. De vegades no es tracta de vendes sinó de contractes d'explotació a llarg termini amb dret a plantar-hi vinya.

La vinya en costers i terres marginals

L'augment de la població i la demanda de noves terres al darrer quart del segle XIX fou tal que molts costers i terres magres, de mala qualitat i pedregosos, també foren artigades amb els esforços humans que això representava per tal de poder plantar-hi ceps.

Antigues feixes a la serra Carbonària. Lilla (Montblanc).

Els propietaris benestants posaren a disposició de la població parcel·les en contracte de rabassa morta o parceria. Generalment eren terres fins aleshores poc o gens productives així com també boscos. Amb aquestes pràctiques obtenen guanys més immediats, deixant que siguin els parcers els encarregats d'artigar, roturar i plantar. A les classes benestants no els hi cal invertir i explotar directament els conreus, i obtenen igualment beneficis de les seves propietats.

A la dècada del vuitanta del segle XIX, la vinya s'havia convertit gairebé en un monocultiu a la majoria de termes municipals de la Conca de Barberà. La vinya s'estenia per tot arreu, tant a les planes com en zones de muntanya, en terres de difícil accés i en partides força distants dels nuclis de població.

L'arrabassament o rompuda del sòl als costers

Aquelles noves terres magres i de costers plantats de vinya van requerir d'un arrabassament del sòl que consistí en la construcció de feixes a base de marges alçats amb les pedres del mateix terreny, i en alguns casos les pedres necessàries havien de ser transportades de llocs propers. Fou una feina feixuga i de grans esforços on hi participava tota la família.

Antigues feixes amb marges de pedra seca. Lilla (Montblanc).

La tècnica emprada per fer els marges no fou altra que la de la pedra col·locada en sec. Tret dels pagesos més benestants, que podien llogar mestres margeters, la majoria dels marges foren alçats pels mateixos rabassaires o parcers. Així doncs, mentre infants i dones despedregaven el terreny, els joves i els homes treballaven en la construcció dels marges, als quals sovint s'hi afegien unes escales fetes amb grans pedres encastades dins del marge i que sobresortien d'aquest per tal de poder pujar i baixar d'una feixa a una altra sense haver de tombar a tot el marge. En aquelles propietats de costers, on un mateix propietari tenia diferents feixes, els trams d'escales eren tants com feixes posseïen.

Als terrenys força pedregosos l'abundància de pedra que sortia al preparar la terra per plantar vinya era tan gran que fou necessari fer clapers o amuntegaments de pedres per poder així emmagatzemar tota aquella pedra que feia nosa. Els aixarts o marges de dues cares també feien la doble funció: de divisòria entre camps o un camí i la d'emmagatzematge de pedra.

Una altra construcció que aprofitava la construcció d'un marge solia ser la d'una barraca de marge, ubicada estratègicament dins de la parcel·la i que hauria de servir per aixopluc tant

del pagès com de l'animal de treball. En moltes d'aquestes barraques encara es conserva la menjadora feta per a l'animal.

Terres magres, comunals o de difícil accés

Els marges i barraques de pedra seca no foren tan sols construïdes als costers abançalats sinó que en trobem per tot arreu. Com ja hem comentat, la demanda de terra per plantar vinya al darrer quart del segle XIX fou tan elevada que les terres comunals també passaren a ser parcel·lades i plantades de vinya. Un cas força clar és l'antic comunal de Camp Magre (Montblanc), terres pobres de sòl (d'aquí li prové el nom de camp magre), que eren utilitzades per pastura i que foren venudes a propietaris particulars.

La vinya també arribà a indrets de difícil accés com els vessants de la Conca de la serres de Miramar, del Tallat, Vilobí o la Llena i a partides allunyades dels nuclis habitats.

Les barraques que no utilitzaven els marges eren alçades completament des de terra i tenien unes dimensions més grans. També hi trobarem altres tipologies constructives com ara les cabanes de volta de canó.

El conreu de la vinya necessitava llargues permanències del pagès a causa de la dedicació que requeria, especialment en temps de poda i de verema. La utilitat de disposar d'un refugi per a protegir-se de les inclemències meteorològiques, on poder guardar eines i estris i on poder menjar i reposar explica l'abundància de barraques. Com exemple hi tenim les 175 barraques inventariades al terme municipal de Montblanc.

La caseta de tros amb coberta de teula àrab també fou una solució per satisfer la necessitat de tenir un aixopluc i, alhora, en algunes ocasions, per construir cups destinats a guardar el vi.

En algunes zones molt allunyades dels nuclis habitats també s'alçaren petits masos amb residència permanent, amb cups i premses de vi.

Una altra construcció rural relacionada amb la vinya són els bassots o aljubs que abunden molt pels termes de Solivella, Blancafort i l'Espluga de Francolí.

Les diferents construccions rurals relacionades amb el conreu de la vinya

Els marges

Els marges són les construccions de pedra seca més abundants tant a la Conca de Barberà com a la resta del país. De marge no hi ha cap d'igual, com tampoc hi ha dues pedres iguals. Tots tenen diferències entre si. El tipus de pedra i la seva col·locació són els elements més diferenciadors entre els marges. Podem trobar marges amb alçades considerables i d'altres que ben poc s'aixequen de terra. El mateix passa amb la seva llargada.

La seva construcció requeria d'una tècnica especial que no tothom coneixia. No tothom podia fer un marge de pedra seca amb garanties que aguantés anys i anys. Abans, existien els margeters que eren els especialistes a aixecar marges. No era un ofici tan reconegut com el de picapedrer i més aviat era un complement més dels treballs del pagès. Per aixecar el marge s'utilitzaven les pedres de la zona i les que sortien de despedregar el tros. Les més voluminoses eren transportades o arrossegades amb la tirassa¹ i eren les primers en col·locar. Després es continuava amb la resta de pedres encaixant-les entre elles i falcant-les quan feia falta amb els rebles². Totes servien i eren col·locades sense carejar-les. Amb les més petites es reomplia al darrera. La línia a seguir era normalment adaptable al propi terreny. Quan es volia fer el marge recte es feia servir una corda o fil.

Coster amb marges.

La funció dels marges era diversa si bé la contenció de la terra era la més freqüent. Amb aquesta funció s'aconseguia obtenir feixes en indrets amb molt de pendent. De vegades les feixes eren tan petites que només hi cabia una filera de ceps.

També s'alçaven marges per protegir un camí.

Aixarts

Els aixarts o marges a dues cares són un altre tipus de marge o, més ben dit, dos marges separats al mig dels quals s'anava omplint de petites pedres que sortien en llaurar el terreny. Els aixarts els podem trobar al mig d'un tros, en una vora, com a marge divisorí entre dues finques o entre un camí i el tros.

Aquestes construccions són abundants en indrets pedregosos, on cada cop que es passava l'arada sortien grans quantitats de pedres petites. Poden arribar a tenir dimensions considerables amb més de tres metres d'amplada i diversos metres d'allargada.

Aixart separador de finques.

En alguns indrets aquestes construccions també se'ls anomena clapers. El claper és un amuntegament de pedres o pedruscall sense haver aixecat cap marge per contenir-ho.

Escales de marge

Les escales de marge són un enginy més dels utilitzats pel pagès. Estaven pensades per poder accedir d'una feixa a una altra estalviant-se haver de fer un tomb. Per regla general eren construïdes en el mateix moment que el marge tenia ja una planificació de com havia de quedar l'espai.

La disposició dels esgraons de les escales és variada, des d'estar encastats dins del mateix marge, a ser pedres que sobresurten col·locades en forma d'escala. Probablement, aquest darrer sistema és el més emprat.

La major part d'escales que trobem són per pujar un sol marge si bé en alguns casos aquestes escales van encadenades i es poden pujar varies feixes o bancals gràcies a les escales de marge.

Escales de marge.

Barraques, barraques de marge i cabanes de volta

La barraca construïda amb pedra col·locada en sec i amb la tècnica de falsa volta és l'exponent més destacat dels diferents elements d'arquitectura rural. La senzillesa de les barraques que s'aprecia a primera vista canvia molt quan entrem dins d'una d'aquestes construccions i apreciem la seva estructura, especialment la volta. És aleshores quan ens adonem de la gran complexitat d'aquests tipus d'arquitectura i de l'art rural que hi podem contemplar.

A la Conca de Barberà hi trobem tres tipologies diferents d'aquest tipus de construcció: la barraca, la barraca de marge i la cabana de volta de canó.

La barraca de pedra seca solia ser construïda alçant-la des de terra, amb unes parets molt amples que aguantaven la pressió de la volta. La planta podia ser rodona, quadrada o rectangular. En les barraques de planta quadrada i rectangular s'afegeix la dificultat de col·locar les petxines³ per tal d'aconseguir arrencar la volta de forma arrodonida.

Detall d'una falsa volta.

La falsa volta és circular (en alguns casos una mica el·líptica) i consisteix en l'aproximació de filades. Cada filada de pedres que es col·locava sobresortia una tercera part de la pedra i s'anava tancant cap el centre amb una petita inclinació cap a l'exterior per evacuar l'aigua. Si les pedres col·locades eren planes i grans, l'alçada de la cúpula no era massa prolongada, contràriament, quan les pedres eren petites o de forma arrodonida, la prolongació de la cúpula s'accentuava arribant a alçades considerables. Per construir una volta amb aquesta tècnica no calia cap element de suport a l'interior, sí però, que alguns cops es construïa una segona paret a l'exterior com a bastida especialment quan la cúpula era molt alta. En algunes falses voltes es pot contemplar que el tancament final de la cúpula està fet posant pedres en forma de dovella o «pedres clau» formant-se una petita mitja volta.

Barraca de marge.

La barraca de marge té com a principal tret diferenciador sobre les altres barraques el fet d'estar construïda dins d'un marge. Per tant, la seva construcció anava lligada a la construcció del propi marge. És habitual aquest tipus de barraca en indrets més muntanyencs com ara les zones de la serra de Miramar, la serra Carbonària entre Lilla i l'Estret de la Riba i en les zones del vessant nord de les Muntanyes de Prades que foren plantats de vinya, especialment a les partides de Montblanc.

Les barraques de marge solien ser de dimensions més petites (3x3m), planta quadrada i una alçada de 2,5 m. Construïdes amb pedra en sec, utilitzen la tècnica de la falsa volta per fer la coberta i molts cops es combina amb un tancament de mitja volta resultant una volta mixta.

Una altra construcció que aprofita la construcció d'un marge sol ser la cabana de volta de canó, si bé aquestes són de dimensions més grans. Les cabanes però, foren més comunes en indrets més allunyats dels nuclis urbans i en terres de menys pendents. La seva tècnica constructiva és força diferent de la utilitzada en les barraques, especialment alhora de fer el tancament amb la volta de canó, que necessitava d'una cintra⁴ o que la terra de l'interior de la cabana fos retirada després del tancament de la volta i així fer la funció de suport de les pedres de la volta fins al seu tancament.

Volta de canó.

Cabana de volta de canó.

En algunes barraques, que semblen ser les d'un estil constructiu més primitiu, podem contemplar un mitja volta feta amb les pedres col·locades verticalment en forma de clau de volta. Per fer aquest tipus de volta era necessari omplir la barraca amb rames i terra per tal de fer de suport de les pedres fins el tancament total de la volta.

Falsa volta amb tancament de pedres clau (volta mixta)

També trobem altres tipologies a l'hora de cobrir algunes barraques com ara els sostres realitzats amb grans lloses planes o també aquelles que estan fetes amb lloses i cabirons de fusta que les aguanten.

Les barraques i cabanes també es poden diferenciar o catalogar per altres característiques constructives com serien la tipologia dels portals.

El portal d'una barraca de pedra seca o cabana de volta és el lloc per on s'accedeix a l'interior i pot ser molt diferent depenent de la llinda, de l'arc o dels muntants i les seves combinacions. Així, una de les maneres de decidir la catalogació de les barraques pot ser atenent a les característiques del seu portal. Aquests els podem definir com: portal de llinda recta, portal de doble llinda, portal d'arc pla, portal d'arc d'ametlla, portal d'arc de mig punt, portal de muntants verticals, portal de muntants arquejats, etc. La varietat és molt gran si bé podem dir que a la Conca de Barberà predominen els portal de llinda recta amb els muntants verticals.

Barraca de pedra seca construïda des de terra.

Una altra característica diferenciadora de les barraques de pedra seca i les cabanes de volta és el seu recobriment.

Quan fem referència al recobriment ens referim al material utilitzat per tapar la volta o cúpula i que pot ser de diferents tipus com: terra i pedruscall⁵ barrejat, terra sola, terra plantada amb vegetació, pedruscall sol, pedres i pedruscall barrejat, pedres soles i nues o pedres i terra barrejada.

Quan la barraca estava recoberta amb terra i vegetació, especialment crispinells o lliris de bosc, es trobava més protegida, ja que les arrels d'aquestes plantes compacten i impermeabilitzen la terra. Passa el contrari amb les barraques recobertes tan sols amb pedra nua on la pluja és més fàcil que es filtri.

Casetes de tros

La caseta de tros, també anomenada barraca, fou una construcció rural lligada al conreu de la vinya. També la trobarem en altres tipus de cultiu com els cereals, especialment vinculades amb les pallisses i eres.

La caseta de tros tenia dimensions més grans i molt més confortables que les barraques de pedra seca amb llar de foc i amb menjadora per a l'animal. Aquestes construccions sempre estaven tancades per una porta de fusta amb pany i amb alguna petita finestra o espitlleres. En algunes casetes de tros també hi trobarem associada una cisterna, bé a l'exterior o a l'interior, que recollia l'aigua de pluja de la teulada. En alguns casos hi trobarem fins hi tot cups destinats a guardar el vi de la collita.

Caseta de tros. Vimbodí i Poblet.

La construcció de les casetes de tros ja comptava amb altres materials a part de la pedra que si bé encara es col·locava en sec a les zones on la pedra era planera, en altres indrets amb pedres més arrodonides era acompanyada amb argamassa. Les parets són més primes que les de les barraques o cabanes ja que el cobriment és més senzill i de menor pes. Així doncs a les casetes de tros les parets queden reduïdes a uns 30-40 centímetres enfront del 80-100 centímetres de les barraques. Els sostres eren fets amb cabirons de fusta i teula àrab col·locada damunt de llates de fusta o de canyís.

Bassots

El bassot, aljub, cossiòl... és una construcció rural realitzada per l'aprofitament de l'aigua de la pluja i també relacionada amb el cultiu de la vinya.

Es tracta d'una petita bassa coberta amb una construcció realitzada amb pedra col·locada en sec. Normalment són construccions circulars que segueixen la mateixa tècnica de la falsa volta utilitzada a les barraques.

Es feia una excavació a terra d'uns 0'20 a 1 m. de fondària per uns 2 m. de diàmetre i es cobria pujant parets de pedra fins una alçada aproximada de 1,5 a 2 m., deixant una obertura per la porta.

Interior d'un bassot.

La seva ubicació, dins del tros o parcel·la de terra, depenia de la rasa per on corria l'aigua de la pluja. Amb el bassot construït l'aigua quedava allí emmagatzemada i protegida del sol (especialment als mesos d'estiu) i per tant s'evitava l'evaporació. No es tractava d'un dipòsit amb gran quantitat d'aigua però ja n'hi havia prou per les necessitats més bàsiques com era assedegar l'animal o utilitzar-la per la preparació dels sulfats per la vinya.

El bassot també es construïa en alguns casos dins un marge o dins d'una barraca o cabana. La diferència d'aquestes construccions amb les cisternes és, bàsicament, que les cisternes aprofiten l'aigua de la pluja que recull una teulada de teula àrab i als bassots anava a parar l'aigua que corria per terra.

Aquest tipus de construccions són abundants per tota la part central de la Conca de Barberà especialment als termes municipals de Blancafort, Solivella i l'Espluga de Francolí.

Bassot cobert amb la tècnica de la falsa volta. Solivella.

Masos de muntanya

La proliferació de les plantacions de vinya del darrer quart del segle XIX també arribà a zones de muntanya de la Conca de Barberà (serres de Miramar, el Tallat i muntanyes de Prades) on encara hi podem trobar vestigis de cups destinats a guardar el vi en molts d'aquells petits masos allunyats de les terres més vinícoles de la comarca.

Mas de la Llèmana, a la serra Carbonaria. Lilla (Montblanc).

Com a exemple d'aquests masos podem citar el mas de la Llemana i el mas de Grasset a la serra Carbonària de Miramar. El mas del Pepet, el mas de Tous, el mas de Nogués i el mas d'en Just a les terres muntanyenques de Rojals. El mas de l'Organista, el mas de l'Anglès, als vessants de les Muntanyes de Prades. El mas de Jover a la serra del Tallat.

Cloenda

La Conca de Barberà va viure dècades d'expansió del conreu de la vinya i el seu paisatge sofrí un fort canvi. Els bons preus de l'aiguardent primer, i del vi després, l'augment considerable de la població a tota la comarca i la necessitat de noves terres per plantar ceps, posà en producció terres fins aleshores cobertes de boscos, també terres magres de mala qualitat i fins tot terres destinades a la pastura.

Condicionar el terreny per poder-hi plantar ceps comportà la construcció de quilometres de marges de pedra seca així com altres construccions: barraques, cabanes, casetes i bassots.

Cup de vi del mas de l'Anglès. Vallclara.

La fil·loxera acabà amb aquells ceps. Els nous peus de ceps americans ja no foren plantats en moltes d'aquelles terres marginals, però, malgrat el temps, bona part d'aquelles construccions rurals han perdurat i avui són el testimoni de fins a on arribà l'expansió de la vinya a la Conca de Barberà.

Notes

- 1.- Eina de fusta amb forma de Y que podia ser estirada bé per un animal, bé per persones i que servia per arrossegar pedres grans.
- 2.- Pedres petites.
- 3.- Les petxines són les pedres col·locades en els quatre angles rectes d'una barraca de planta quadrada, en el punt on s'ha d'iniciar la construcció de la falsa volta, amb la funció d'arrodonir els angles per poder fer el tancament circular de la volta.
- 4.- Motllura de fusta en forma d'arc utilitzat per aguantar les pedres d'una volta o arc.
- 5.- El pedruscall és aquella pedra de dimensions molt petites que només s'utilitzava per ficar-ho darrere les parets dels marges o per tapar i cobrir les barraques o cabanes.